

UDK 811.163.42' 36.09 Kašić, B.
811.163.42' 342.8
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 10. 01. 2006.
Prihvaćen za tisak: 27. 10. 2006.

MATE KAPOVIĆ
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za lingvistiku
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

BILJEŠKE O NAGLASKU KAŠIĆEVE GRAMATIKE

*Stjèpānu Īvšiću,
ò stōtōj òbljetnici ràzgovora njègova
s kočjāšem iz Vrpolja*

U članku se govori o naglasnom sustavu u gramatici Bartola Kašića. Autor tvrdi da se iz Kašićeva načina bilježenja naglasaka ne može izvući zaključak da je posrijedi tronaglasni sustav. Govori se o načinu Kašićeva bilježenja naglasaka, a pogotovo o "knjiškom" povlačenju naglasaka u riječima poput *gláva*. Zatim se navode razne zanimljive pojave iz Kašićeve akcentuacije, ponajprije arhaizmi, ali i inovacije. Posebno su zanimljivi Kašićevi oblici *gòvoru*, *hòyu* u prezentu n. p. *c* i stari naglasak infinitiva kao *mocchichiu* koji danas u čakavskom nije nigdje očuvan. Kašićev se naglasak uspoređuje s naglaskom današnjega paškoga govora i naglaskom drugih hrvatskih govora.

KLJUČNE RIJEČI: *akcentuacija, Bartol Kašić, gramatika, naglasak*

0. BILJEŠKA O SLAVENSKOM NAGLASKU

Praslavenski je imao tri naglasaka:

- * ˘ - kratki cirkumfleks (silazni), npr. *něbo > hrv. *něbo*
- * ˆ - dugi cirkumfleks (silazni), npr. *zôlto > hrv. *zlâto*
- * ˝ - akut (stari akut, stari uzlazni), npr. *bāba > hrv. *bāba*

Stari je akut mogao stajati na kojem god slogu (*vȳdra, *sěkýra, *sormotá > hrv. *vȳdra*, *sȳkȳra*, *sramòta*), a silazni su naglasci stajali samo na apsolutnom prvom slogu što će reći da su preskakali na prednaglasnice (*zôlto, *zâ zolto > hrv. *zlâto*, *zâ zlâto*). U općeslavenskom su razdoblju raznim pomicanjima naglasaka na prethodni slog nastala još dva, mlađa, naglasaka (v. Kapović, 2003):

* ˘ - dugi neoakut (novi akut, novi uzlazni), npr. *kōrl'ь, *korl'á > hrv. *krâlj*, *krâlja* (u arhaičnim govorima *krâlj*, *krâljâ*)

* ˘ - kratki neoakut (kratki novi akut, kratki novi uzlazni), npr. *sòmъ, *somá > hrv. *sòm*, *sòma* (u arhaičnim govorima *sòm*, *sòma*)

Imenice su se, glagoli i pridjevi svrstavali u tri naglasne paradigme (n. p.):

n. p. *a* – osnovni (nepromjenljivi, vezani) naglasak, npr. *rāna, A. *rānŃ; *sŷrŷ, *sŷra; 1. jd. prezenta *rānŃ, 2. *rānīšŷ (hrv. *rāna, rānu; sŷr, sira; rānīš*)

Akut je u ovoj n. p. uvijek bio na prvom ili kojem drugom slogu osnove, ne mijenjajući se ni u paradigmi ni u tvorbi (*rānjenikŷ > hrv. *rānjenik*).

n. p. *b* – zaosnovni naglasak, npr. *žená, A. *ženŃ; *krovŷ¹ (> *krŃvŷ), *krová; 1. jd. prezenta *ženŃ, 2. *ženīšŷ (hrv. *žena, ženu; krŃv, krŃva; ženīš*)

Naglasak je na slogu iza osnove - *gromŷ > *grŃmŷ, *gromá ili povučen na slog ispred njega kao novi akut: *ženīšŷ > *ženīšŷ (hrv. *grŃm, grŃma; ženīš*). O naravi sloga (je li kratak ili dug, akutiran ili cirkumflektiran) ovisi kakav će naglasak biti – *ženáŷŷ (stari akut), ali *ženŷskŷ, *selŃ (kratki naglasak) (hrv. dij. *ženāh, selŃ*).

n. p. *c* – pomični (promjenljivi, slobodni) naglasak (čeoni ili dočetni), npr. *nogá, A. *nŃgŃ, *vŷ nogŃ; *gŃlsŷ, *nā gŃlsŷ, i. *gŃlsŷ; 1. jd. prezenta *vŷl'Ń, *nŷ vel'Ń, 2. *velīšŷ > *velīšŷ (hrv. *nŃga < nogā, nŃgu, ŷ nogu; glāš, nā glāš, glasŃvima; dij. vŷlŷu, vŷlīš*).

Naglasak može biti na početku - kratki ili dugi cirkumfleks koji preskače na prednaglasnicu (*vŃrtŷ, *nā vŃrtŷ, *nī na vŃrtŷ > hrv. *vrāt, nā vrāt, nī na vrāt*) ili na zagnaglasnicu (*vŃrtŷ žŷ, *ne vel'Ń si), može biti na kraju riječi (d. *vŃrtŃmŷ) ili akut u sredini riječi (aorist – 1. jd. *kovāŷŷ, 2./3. jd. *kŃva > hrv. *kŃvah, kŃva*).

1. UVOD

O jeziku je Bartola Kašića, autora prve hrvatske gramatike, razmjerno mnogo pisano². Nasuprot tomu, o naglasku se u njegovoj gramatici, kao ni u drugim njegovim djelima, nije mnogo pisalo (iako su gotovo sva Kašićeva djela barem dijelom naglašena³). Koliko je autoru ovoga članka poznato, o naglasku su u Kašićevoj gramatici pisali samo Gerhard Neweklowsky (1979) i Radoslav Katičić (1981) – prvi kratko, a drugi uglavnom samo o izgovornoj strani Kašićeve akcentuacije, odnosno o tome kako je Kašić naglaske bilježio i je li imao dvonaglasni ili tronaglasni sustav. U ovom ćemo se članku baviti više samim Kašićevim naglasnim sustavom u usporedbi s današnjim paškim i s drugim hrvatskim govorima, nego problemima Kašićeva bilježenja naglasaka. Posebno će nam dakako biti zanimljivi arhaizmi⁴.

Govoreći o arhaizmima, valja napomenuti da se često govori o arhaičnosti pojedinoga govora, bilo u akcentuaciji bilo na kojoj drugoj razini. Pritom se uglavnom ne vrši važna

¹ * ' - neodređeni naglasak, ne može se znati kakva je bila intonacija dočelnoga naglasaka, osim kod primjera kao *nogā što je sigurno isprva bilo *nogā.

² V. literaturu u pretisku Kašićeve gramatike iz 2002: 441-445.

³ Mačehinski je odnos prema naglascima jasno vidi u činjenica da u pretisku Kašićeve Biblije (1999-2000) naglasci u transliteraciju teksta uopće nisu uvršteni. Da takvo što u kroatistici nije niipošto neuobičajeno, jasno je i po katastrofalnoj odluci priređivača rječnika kajkavskoga književnoga jezika da izbacuju naglaske iz primjerā kada su u originalu naglasci zabilježeni.

⁴ Što se tiče Kašićeve gramatike, autor se ovoga članka služio pretiskom iz 2002. Valja napomenuti da u tom izdanju uz pretisak Kašićeva originala na lijevoj strani stoji i transliteracija na desnoj strani gdje su također ostavljeni i naglasci. Ipak, valja napomenuti da je uvijek potrebno gledati lijevu stranu za naglasak jer se na desnoj strani omaškom našlo dosta krivo prepisanih naglasaka.

distinkcija dviju vrsta "arhaičnosti", koja je osobito bitna kod akcentuacije. Naglasak može biti arhaičan izgovorno (fonetski) i smjenbeno (paradigmatski). Izgovorno je arhaičan onaj govor u kojem se od prahrvatskoga stanja do danas nije dogodilo puno naglasnih promjena, u smislu da su očuvana, primjerice, stara tri naglasna (˘, ˆ, ˘) i nenaglašene duljine, da nije bilo sustavnih pomicanja naglasaka prema početku riječi (dakle da je *ženà, glāvà*, a ne *žèna, gláva* ili *žèna, gláva*) i sl. Smjenbena je arhaičnost pak posve drugačija. Ondje sama izgovorna strana nije toliko bitna, koliko je bitno čuvanje starih naglasnih odnosa u sustavu. Gledajući samo smjenbenu arhaičnost naglasnoga sustava, novoštokavsko je *žènu* : *nògu* jednako arhaično kao i staroštokavsko ili čakavsko *ženù* : *nògu*. Ovdje je bitno samo da je stara razlika očuvana, a manje je bitno kako je ona očuvana – promijenio se samo izgovor, površina, dočim je sustav ostao isti. Tako primjerice neki govor može biti i izgovorno i smjenbeno arhaičan (npr. *ženù* : *nògu*), neki može biti samo izgovorno arhaičan (da se primjerice čuva naglasak na kraju, kao *ženà*, ali da razlika *ženù* : *nògu* nije dobro očuvana zbog analogijâ), neki mogu biti samo smjenbeno arhaični (*žènu* : *nògu*, takvi su npr. mnogi novoštokavski govori primjerice), a neki mogu biti inovativni i izgovorno i smjenbeno (npr. *žènu* = *nògu*). U ovom ćemo se članku dakle više pozabaviti smjenbenom arhaičnošću Kašičeve gramatike. Ipak se prvo valja osvrnuti i na samo Kašičevo bilježenje naglasaka, odnosno na pitanje je li Kašić imao dvonaglasni ili tronaglasni sustav.

2. KAŠIČEVO BILJEŽENJE NAGLASKA

Kašičevo je bilježenje naglasaka najkraće rečeno može opisati kao nedosljedno. Iste naglaske bilježi na različite načine, a svaki znak u načelu može označavati više toga (kako je već pokazao Katičić, 1981: 29-37). Kratki se silazni naglasak označava najčešće znakom ˘, npr. *òko* /òko/ (35), *xenà* /ženà/ (13)⁵. Osim toga, ˘ bilježi i udvajanjem sljedećega suglasu: *mukka* /müka/ (9), *ribba* /rìba/ (38), *matti* /màti/ (39), *putovatti* /putovàti/ (148). Katkada se bilježi i zalihosno dvama znakovima: ˘ i udvajanjem, npr. *taknùtti* /taknùti/ (133), *Isùssom* /Isùsom/ (24), *vittar* /vìtar/ (17). Iznimno se kratki silazni naglasak bilježi i znakom ˘, npr. *spasítegliem* /spasìteljem/ (30), *recchíchiu* /rečì ću/ (120), ili i znakom ˘ i udvajanjem idućega suglasu: *óssam* /òsam/ (61), *tíssuchia* /tìsuća/ (62). Znakovi ˘ i ˘ označuju duge naglašene ili, u slučaju znaka ˘, i nenaglašene (prednaglasne ili zanaglasne slogove). Tako i ˘ i ˘ stoje i prema čak. ˘ i prema čak. ˘, usp. Kašičevo *çvít*, *grâd*, *mrâv*, *snîg*, prema čak. *cvít*, *grâd*, *mrâv*, *snîg*, ali i Kašičevo *dán*, *sín*, *mèso*, *dvâ* za čak. *dân*, *sîn*, *mèso*, *dvâ*. Također i Kašičevo *Béc*, *Hvâr*, *yá*, *tí* prema čak. *Běč*, *Hvâr*, *jâ*, *tî*, ali i Kašičevo *pût*, *Rîm*, *stòl*, *žèn* prema čak. *pût*, *Rîm*, *stòl*, *žèn*. Znak se ˘ poprilično nedosljedno rabi i za označavanje prednaglasne i zanaglasne duljine: *tíçalli* /tìćali/ (124), *drímatti* /drìmati/ (132), *rèxatti* /rěžàti/ (121) i *màgní* /mànji/ (14), *cegliád* /čěljäd/ (21), *trattím* /trätim/ (119), *yùnáce* /jünáčel/ (31), *Rímskí* /rìmskî/ (55), *cuddíse* /čüdi sel/ (85). Dugo se /i/ još katkada piše kao *ij*, usp. *mij* (21) prema čak. *mî* te *tijçatti* /tìćati/, *tijçat* /tìćät/ (125). Rijetko je i

⁵ Kurzivom bilježimo izvorno Kašičevo bilježenje, u kosim zagradama bilježimo izgovor (ili mogući izgovor u nejasnim slučajevima) današnjim naglasnim znakovima, a u običnim je zagradama naveden broj strane u izvorniku.

⁶ U kosim zagradama pišemo uvijek dugi silazni naglasak s obzirom da se postojanje neoakuta u Kašića ne može sa sigurnošću ustvrditi (v. dolje).

znak $\hat{}$ bio rabljen za nenaglašenu duljinu, npr. u *Ivanôv* (43) /Ivănôv/ (usp. suvremeni paški, u kojem su izgubljene zanaglasne duljine, *Ivănov*). Usp. i s' *Divôm* (36), gdje bi $\hat{}$ stajalo za prednaglasnu duljinu, ukoliko to treba čitati /dīvôm/. Iako sâm Kašić na početku svoje gramatike (16) ističe da se može pisati i *mêd* i *meed*, u praksi je pisanje dugoga sloga udvajanjem samoglasa jako rijetko – npr. Kašić bilježi *hochiee* (109), ali samo uz *hochiê*.

Poseban je problem Kašičevo trojako bilježenje naglasaka. Kako je ustvrdio još Ivšić (1971: [88]), u Kašičevoj gramatici nema jasne potvrde o tronaglasnom sustavu. Kašić istinabog ima tri naglasna znaka: ` , ´ i $\hat{}$, i sâm na početku veli " *Videtur autem necessarius esse triplex*" (15) za naglasak, ali se, kako već pokazasmo gore, iz Kašičeva bilježenja ne može iščitati razlika po intonaciji na dugom slogu. Zašto je Kašić rabio tri naglasna znaka iako se iz njegova bilježenja unatoč tomu ne može iščitati uobičajen čakavski tronaglasni sustav – ne možemo znati. Ima više mogućih rješenja – prvo je da je u Kašičevu materinskom paškom govoru već tada bilo nestalo neoakuta, a da je Kašičevo bilježenje čista grafička konvencija prema antičkim uzorima. Drugo bi bilo da Kašić nije više imao triju naglasaka u svojem materinskom govoru, ali da je znao da takav sustav postoji drugdje u čakavskim govorima pa ga nije uspio dobro zapisati. Treće bi bilo da je Kašičev sustav upravo u to doba bio u previranju između tronaglasnoga i dvonaglasnoga sustava pa odatle tolike nedosljednosti (to bi doduše najvjerojatnije objašnjavalo sâm pisanje silaznoga umjesto uzlaznoga naglasaka, ne i obrnuto). Četvrta bi mogućnost bila da je Kašić razlikovao sva tri naglasaka, ali da ih iz nekoga razloga nije dobro zapisao (ili ih nije dobro "čuo" ili ih je jednostavno nedosljedno pisao). Što god od ovoga bilo istina, ostaje činjenica da iz Kašičeve gramatike ne možemo zaključivati koja bi riječ imala silazni, a koja uzlazni naglasak. Čak i ako je Katičićevo spekuliranje (1981: 33-37) da je $\hat{}$ u Kašića zapravo bio znak za neoakut, a ´ znak za dugi silazni naglasak, kako je u skladu sa starom hrvatskom tradicijom, ispravno, svejedno ostaje njegovo bilježenje nepouzdanim. Pitanje je li Kašić ima tronaglasni ili dvonaglasni sustav zapravo i nije toliko zanimljivo. To je više *curiosum* – bilo bi zanimljivo znati kad se izgubila opreka neoakuta i dugoga cirkumfleksa u Pagu. Osim toga, taj nam podatak nije previše zanimljiv – ionako nam je iz drugih izvora poznato gdje stoji dugi silazni naglasak, a gdje neoakut, i Kašić nam tu ne bi bogznašto novo otkrio⁷.

Još je jedno pitanje, kojemu su i Neweklowsky (1979) i Katičić (1981) posvetili nešto pozornosti, pitanje povlačenja naglasaka ` s otvorenoga dočetnoga sloga na prethodnu duljinu u Kašičevoj gramatici. Takovo povlačenje naglasaka proizlazi iz sljedećih primjera: *dūsca* (38) prema čak. *dūšā*, *mūka* (9) prema čak. *mūkā*, *slūga* (39) prema čak. *slūgā*, *dīte* (33) prema čak. *dītē*, *glāva* (11) prema čak. *glāvā*, *rūka* (75) prema čak. *rūkā*, *zīma* (13) prema čak. *zīmā*, *mlīko* (35) prema čak. *mlīkō*, *pīsmo* (85) prema čak. *pīsmō*, *redovnići* (187) prema čak. *redovničī*, *nēchiu* (109) prema čak. *nēčū* itd. Povremeno se takovo povlačenje vidi i kada je posljednji slog zatvoren: *sagriscih* (181) prema čak. *sagrīših*, *prēdem* (132) prema čak. *prēdēm*, *trésem* (132) prema čak. *trēsēm*, *réstem* (132) prema čak. *rēstēm*, *popiyem* (151) prema čak. *popījēm* itd. Ipak, to nije dosljedno, usp. *pasēm* (132) prema čak. *pāsēm* (vidi još o ovome dolje), *tresòh* (132) za *trēsòh* itd. Iako bi se moglo pomisliti da bilježenje tipa *glāva* ili *dūsca* zapravo stoji za /glāvā/ i /dūšā/ tj. da ´ i $\hat{}$ tu stoje za prednaglasne dužine (kao npr. u *réxatti* /rēžāti/), to neće biti tako. Naime,

⁷ Moguće je da bi nam proučavanje akcentuacije drugih Kašičevih djela reklo nešto više o ovom problemu. To će ostati zadatkom za neke buduće članke.

nenaglašene duljine Kašić piše poglavito znakom $\acute{}$ (v. gore), dočim u ovim slučajevima nalazimo $\acute{}$ i $\hat{}$ pa će stoga ipak biti riječ o povlačenju naglasaka. Dakako, ovo nikako ne može biti obilježjem Kašićeva materinskoga jezika. Naime, naglasak je i dan-danas u Pagu nepomaknut, usp. paški (Kustić, 2002): *mukà*⁸ (bit će zapravo *mūkà*), *gl°āvà*, *rūkà* itd. Postavlja se pitanje zašto onda Kašić, koji se je inače, koliko se prosuditi može, uglavnom držao svoga govora, nije istoga držao i u tim primjerima i bilježio tu npr. **glāvà*, **glavà* ili sl.? Najvjerojatnije je Kašić već prije pisanja svoje gramatike došao u doticaj s drugim čakavcima i štokavcima⁹ te je zaključio da bi naglasak tipa *glāvà* možda bio preneobičan za opći jezik kojemu je težio te je u takvim primjerima bilježio naglasak na prvom slogu što bi odgovaralo novoštokavskom *gláva* i mlađem čakavskom *glāva*. Zašto samo u primjerima kao *glāvà*, a ne i u primjerima kao *ženà*? S obzirom da se naglasak u načelu lakše pomiče na duljinu nego na kračinu, očito Kašiću dočetni naglasak u riječima poput *ženà* nije izgledao neprikladnim za kakav opći jezik, tj. nije mu zvučao neobičnim. Sasvim je moguće da u ono doba i mnogi zapadni štokavski govori još nisu bili do kraja proveli novoštokavsko pomicanje naglasaka te da je bilo govora koji su imali *gláva*, ali *ženà*. Ima jedan primjer u kojem Kašić ipak bilježi dočetni kratki naglasak iza duljine – u 2. i 3. l. jd. aorista *tijčà* /tīčà/ (126). To je očito primjer u kojem je Kašić zadržao svoj materinski izgovor [no zanimljivo je da iste oblike dvije strane dalje bilježi bez naglasaka, kao *tijca* (128)]. Lako je moguće da su na to djelovali i ostali aorisni oblici, koji su imali naglasak na istom slogu pa su ti drugi oblici mogli i fonetski i grafijski djelovati protiv pomicanja naglasaka samo u 2. i 3. l. jd. [*tijčàh*, *tijčà*, *tijčà*, *tijčàsmo*, *tijčàste*, *tijčàsce* (126)]. Za nedosljednost "pomicanja" naglasaka na duljinu s dočetnoga sloga, usp. i aor. *smláčàh* /smláčàh/, *sprováyàh* /sprovājàh/, *pomágàh* /pomāgàh/ sa starim naglaskom, ali *smláčih* (142) s naglaskom pomaknutim na duljinu [usp. *sagriscih* (181)]. Da je Kašić doista izgovarao *glāva*, jasno je po njegovu bilježenju takva tipa naglasaka u svojem hrvatsko-talijanskom rječniku gdje piše *glāvà*, *dusà*, *mūkà* što nedvojbeno upućuje na izgovor *glāvà*, *dūšà*, *mūkà*. Očito je da u tom rječniku, koji je vjerojatno stariji od gramatike, Kašić bilježi svoje organske naglaske. Može biti da je u kasnijem radu zamijenio takvo bilježenje svojih organskih naglasaka "knjiškim", raširenijim naglascima, ali bi to trebalo još dodatno istražiti.

3. NAGLASAK KAŠIĆEVE GRAMATIKE

Ovdje ćemo se osvrnuti na neke zanimljivosti vezane uz Kašićevu akcentuaciju, dakako u poredbi s današnjim hrvatskim govorima. Neke ćemo primjere nastojati i povijesno objasniti.

⁸ Iako autor (Kustić, 2002: 30) izričito napominje u uvodu svoga rječnika da paški govor poznaje prednaglasne duljine (za razliku od zanaglasnih duljina kojih nema), u samom su rječniku prednaglasne duljine iz nepoznata razloga izostavljene. Tako se u uvodu (2002: 30) navodi *rūkà*, a u samom rječniku *rúkà*, dočim recimo *pīšat* "pisati" piše s duljinom na obama mjestima (vjerojatno radi razlikovanja od *pišat* "pišati"). Dodatni je problem što se mnoge obične riječi, poput riječi *duša*, *zima*, *dite* ili *tr°āvà* (potonja je zabilježena u uvodu, 2002: 30), ne bilježe u samom rječniku.

⁹ Ova tvrdnja nije sama po sebi očita jer se zapravo u doba pisanja gramatike ne bi očekivalo da je Kašić imao već prevelika doticaja sa štokavcima i drugim čakavcima. Katičić (1981: 42) veli o tome npr.: "Čakavski je u Kašićevoj gramatici naglasak. U vrijeme kad ju je pisao on vjerojatno i nije poznao drugi".

U Kašića nalazimo na dočetan naglasak u riječi *ogàgn, oggnà /ogànj, ognjâ/* (14). U općeslavenskom je ova riječ pripadala u n. p. b: *ogñb, *ogni (mlađe *ogñá). Kada se naglasak pomakao sa slaboga jer, Ivšičevim pravilom, dobili smo *ògñb, *ògñá što je u starohrvatskom dalo *ògñ > *ògǎñ (sa sekundarno umetnutim poluglasom), G. *ògñá. Dakle, očekivalo bi se ògañ, ògñá tj. ògañ, ògña u štokavskom i čakavskom (usp. štok. *mògao, mògla*, čak. (sjeverni čak. i npr. Korčula) *moglà* < *mòglb, *moglá). Takav je naglasak očuvan u Rivnju: *ògañ, ògñá*¹⁰ i, što je posve začudno, u Pagu (sic!): *òganj, ognjâ*. No iako se takva razlika očuvala u glagolskom pridjevu radnom glagola s osnovom na suglas (i u nekim imenicama, v. dolje), u ovoj je riječi u većini govora (osim već spomenutih iznimaka) poopćeno ili *òganj, ògnja* prema N. ili *ògǎnj/òganj, ognjâ/ògnja* prema naglasku kosih padeža. U zapadnoštokavskom je naglasak redovito *òganj, ògnja*, a u istočnoštokavskom *òganj, ògnja*. U čakavskom su posvjedočene obje varijante, ovisno o govoru (čini se da u sjevernočakavskom prevladava varijanta *ògǎnj*), a čini se da je tako i u kajkavskom. Rekosmo već da je u Kašića *ogàgn, oggnà*, a usp. još i Vrgada *ògañ, ògña* (ova je riječ ondje sekundarno prešla u n. p. c: *nà ogañ, na ognù*), Novi *ogǎñ, ognâ*, Susak *oǎñ, oǎñà*, Trpanj *ògǎñ, ògña*, Hvar *ogòñ, ògña* (kao *otàc, òca*), Bejska Tramuntana (Cres) *ogǎnj, ognjâ*, Rukavac *ogǎnj, ognjâ*, Orlec *ogènj, ognjâ*, Drinje (donjosutlanski kajk., osobni podatci) *ogǎñ, ognâ*, Lijevo Sredičko *ogǎñ* (donjosutlanski kajk., Zečević, 1997-8). Da se vratimo na Kašića, kako objasniti da Kašić 1604. ima već ujednačeno *ogàgn, oggnà* iako se dan-danas u Pagu čuva arhaično *òganj, ognjâ*, n. mn. *ognjî*? Odgovor nije jednostavan, može se samo nagađati – kako neće biti da je suvremeni paški naglasak inovativan, bit će da je Kašić ili krivo zapisao riječ u N, ili je uzeo takav naglasak prema kojem drugom govoru (što je doduše teško povjerovati) ili je u Pagu već tada postojalo i starije *ògañ* i mlađe *ogǎñ* da bi poslije mlađa varijanta nestala¹¹.

U Kašića nailazimo na primjer *naucèn /naučèn/, naucenna /naučèna/, naucenno /naučèno/* (22) prema inovativnom novoštokavskom *nàučèn, -a, -o* tj. inovativnom čakavskom *naiučèn, -a, -o*. U općeslavenskom su ti oblici, pripadajući n. p. c (usp. čak. *učiš, učīřè*), imali dočetan naglasak (*učènb > *učènb, *učèna, *učèno) što je očuvano u nekim čakavskim (uglavnom u sjevernočakavskom) i štokavskim govorima (npr. u Dubrovniku). Kod Kašića je očuvan dočetni naglasak u *naucèn*, ali je on ujednačen na istom mjestu u ž. i sr. r. (*naucenna, naucenno*). Pa ipak, stariji je dočetni naglasak očuvan u primjeru *ucèn, ucèna, ucèno, ucèni* (169-170).

Zanimljivo je i primijetiti izostanak duljenja samoglasa ispred dočetnoga sonanta u *ucèn, naucèn* što je inače osobina mnogih čakavskih govora (v. Kapović, *uskoro*). Izostanak duljenja primjećujemo i u *yesàm* (89), *mudàr* (23), *òn* (92) (ali *ónye* (97)), *kògn* (43) (usp. npr. Vrgada *kòñ, koñà*), *yedàn* (44). Za duljenje ispred dočetnoga -j# usp. u Kašića npr. *tvóy* (prema *tvoyà, tvoyè*) (77), *táy* (72), *ráy* (30) itd. Slog se ne dulji ispred dočetnoga -v# u *kakòv* (43, 49, 50), *takòv* (44, 50), no dulji se u *Ivanòv* (43) (možda */Ivànòv/?*), *Petròv* (56), *zdràv* (101). Duljenje je zabilježeno i u brojnim primjerima glag.

¹⁰ Rivanijski se podatci citiraju iz Radulić 2002, podatci iz Bejske Tramuntane prema Velčić 2003, iz Rukavca prema Mohorovičić-Marićin 2001, za Orlec prema Houtzagars 1985. Ako nije posebno istaknuto, ostali se podatci navode uglavnom iz Jurišić 1973, a osobni su podatci uvijek posebno naznačeni. Suvremeni je paški dan prema Kustić 2002, kako je već spomenuto. Pri citiranju se dijalekata ne teži iscrpnosti nego ilustrativnosti.

¹¹ Iako Kustić 2002 nije posve pouzdan, neće biti da je ondje riječ krivo zapisana. Oblik je *òganj*, osim u samoj natuknici, potvrđen i u rečenici-primjeru, a oblik *ognjâ* potvrđuje oblik *ognjî* u množini.

pridj. radnoga kao *hotíl* ali *hotilli* (103), *ucíl*, ali *ucilli* (117). Pa ipak Kašić bilježi i *hotío*, *ucío* što će vjerojatno biti analogijom prema obliku na -l#. Zanimljivo je da u glagola biti duljina nije obilježena u čakavskom *bil* gdje bi se očekivala, a u štokavskom je *bio* čak kraćina eksplicitno obilježena (98) (usp. *bíla*, *bílo*). Usp. suvremeni paški: *ješ°án*, *ôn*, *jed°án*, *tv°ôj*. U primjerima je kao *ješ°án*, *ôn*, *jed°án* u paškom vjerojatno do duljenja došlo nakon Kašićeva vremena. U suvremenom je paškom u zamjenicama *ovàkov*, *tàkov*, *onàkov* naglasak pomaknut, a kako suvremeni paški nema zanaglasnih duljina, suvremeno nam *Ivànov* nije relevantno. Za opširniju bi analizu trebalo pogledati i ostale Kašićeve tekstove, a zgorega ne bi bio ni bolji opis suvremenoga paškoga govora.

U Kašića nalazimo pridjev *mudàr* /mūdàr/¹² (23) s dočelnim naglaskom, tj. pridjev pripada n. p. *b* [prilog *mūdro* (177) dakako nije relevantan jer se u priloga često ujednačuje silazni naglasak na početku]. To da ovaj primjer pripada n. p. *b* je arhaična odlika Kašićeva jezika, iako je sâm naglasak ujednačen pa je prema **mūdrā*, **mūdrō* dobiven analogijom i *mudàr* /mūdàr/. Izvoran bi oblik bio **mūdar*, **mūdrā*, **mūdrō* (kao *òganj*, *ognjā*, v. gore, odnosno kao *dòbar*, *dobrā*, *dobrō* u Pagu danas) od općeslavenskoga **mōdrǫ* < **mōdrǫ*, **mōdra*, **mōdrō* (n. p. *b*) što se vidi prema drugim slavenskim jezicima (češ. *moudrý*, polj. *mądry*, rus. *мудрый* < odr. **mōdrǫjǫ* što odgovara neodređenom **mōdrǫ*). Neki čakavski govori tu pokazuju sekundarnu n. p. *c* (npr. Vrgada *mūdar*), što je u čakavskom često, a izvorno se **mōdrǫ* čuva u Orlecu: *mūder*.

Sa sljedećim se primjerom opet vraćamo na tip *òganj*, *ognjā*. Naime, u isti je taj tip pripadala i imenica **Petrǫ* > **Pètrǫ* > hrv. *Pètar*, G jd. **Petrā* > *Petrā* > *Pètra* (n. p. *b*). G je jd. *Pètra* mlađi, ujednačen prema N jd. (oba lika u ARj)¹³. U zapadnoštokavskom je u načelu G. jd. *Pètra*, dakle ujednačen je prema N. jd., ali se stariji naglasak vidi u pridjevu *Pètrov*¹⁴. Ova riječ je zanimljiva u Kašića. /*Pètar*/ nalazimo potvrđeno kao *Pettar* (17, 25, 43) i kao *Pèttar* (186, 187). Stariji se naglasak čuva u posvojnim pridjevima: *Petróv*, *Petròvi*, *Petròva* (56), *Petròvi*, *Petròva*, *Petròvo* (54). Kašić na strani (25) navodi i cijelu paradigmatu: *Pettar*, *Pètra*, *Petrù* (sic!), *Pètra*, *ò Pètre*, *od Pètra*, *s' Pètrom*. Tu se može primijetiti da je već u Kašića bio poopćen kratki silazni naglasak na prvom slogu u svim padežima, analogijom prema nominativu, ali da dativ jedini odudara od toga: *Petrù* /*Pètrù*/ u D. jd. jamačno predstavlja jedini ostatak staroga obrasca u Kašićevu jeziku. Neobično je da se stari dočelni naglasak čuva samo u jednom padežu, ali nipošto nemoguće. Bit će da je upravo u Kašićevo vrijeme ta imenica do kraja počela ujednačavati " na prvom slogu u kosim padežima¹⁵.

Očekivano je u Kašića i izvorna duljina u imenici *dūh*, *dūha*, *dūsi* (29, 43), opet tipično za čakavski (usp. npr. Vrgada *dūh*), ali i za arhaičnije štokavske dijalekte (npr. Dubrovnik, također u Kanižlića). Pokrata je u štokavskom (*dūh*, *dūha/dūha*) mlađa i nastala zbog gubitka glasa /h/ (usp. Kapović, *uskoro*).

¹² Ovdje, kao i drugdje, bilježimo u izgovoru prednaglasnu duljinu iako joj u Kašićevu zapisu nema traga. Pa ipak, ona je jamačno bila ondje, a nije zapisana iz jednostavna razloga što Kašić nedosljedno bilježi nenaglašene duljine (kao i naglaske uostalom).

¹³ Usp. u moliškohrvatskom *Pètar* (s duljinom iz kosih padeža), G jd. *Pètra* (s kanovačkim duljenjem) (Piccoli & Sammartino, 2000). Usp. u hrv. varijante ženskoga imena: *Pètra* s uklanjanjem uzlaznosti i *Pètra* s kanovačkim duljenjem. Oboje od starijega **Pètra*.

¹⁴ Usp. na Vrgadi: *Pètar*, *Pètra*, pa čak i pridj. *Pètrov*, no stariji je naglasak očuvan u poimeničenom pridjevu *Petròva* "blagdan sv. Petra".

¹⁵ U Kustić 2002 nisam našao potvrde za G jd. imenice *Pètar*.

U Kašića nalazimo na riječ *slovò, slovesà, slovà* (35). Neobično je ujednačenje dočelnoga naglasaka već tako rano. Naime, izvorno se očekuje *slòvo, slovà* (n. p. c). Kašičev je oblik /slovò/ dakle ujednačen prema množini /slovà/. Takav je prijelaz ove riječi iz n. p. c u n. p. b, poopćavanjem množinskoga naglasaka, posvjedočen primjerice na Susku, a i u nekim štokavskim govorima.

Kašić ima u riječi *ùho /ùho/* (35) već pokraćen slog i u N jd. prema kosim padežima u množini: *uscìyu, uscìma* (v. Kapović, 2003: 66). Izvorno bi se očekivalo *ùho, ùši* posvjedočeno npr. u Novom (također *ùvo* u nekim štokavskim govorima).

U Kašića nailazimo i na još jednu inovativnu odliku. Primjerice u I jd. s' *Dìvóm* (36) (vjerojatno /dìvòm/) vidimo ujednačen dug korijen i ispred druge duljine čega u konzervativnijim čakavskim dijalektima, primjerice Senju, ni danas nema (usp. Kapović, 2003: 74).

Kašić ima mlađi naglasak i u riječi *cetardesét /četrdesêt/* (61). Stariji bi naglasak bio *četrđesêt*, kao u štok. *četrdesēt* (ARj, uz mlađe *četrđesēt* – ujednačeno prema *pedēsēt, šezdesēt* itd.). Štok. se *četrdesēt* izvodi od slav. *četyre dēsēte (broj 4 se slagao s n. mn.), a *pedēsēt* od slav. *pęť desęť (broj se 5 slagao s g. mn., usp. Brozović i Ivić, 1988: 29).

U Kašića nailazimo na produžen zadnji slog u zamjenici *sfegá /svegâl, sfemú /svemû/* (53). S tim se slaže i suvremeno paško *šveg^oâ*. Takovo duljenje nije neobično u čakavskom, usp. još i Vrgada *šveg^oâ, svemû*, ali Novi *segâ* bez duljenja (kao i novoštok. *svèga*). Duljenje se vidi i u Kašičevu *ovogá, ovomú* (36), usp. Vrgada *vog^oâ/vôga*. Bilježenje nam *ovôga* (71) govori da ove primjere valja čitati /ovôgâl, /ovômû/. Usp. u suvremenom je paškom: *v^oôga, v^oômú* s produljenim -o- (zanaglasnih duljina više nema). Duljenje je tu i u *gnegá, gnemú* (73).

U zamjениčkim genitivima i dativima jednine *kakovôga, kakovômu* (49), *nikôga, nikômu* (52), *yednôga* (57) nailazimo već na mlađe dugo -ôga [duljine nema u *nâscega* (78), no to je možda sâmo zato što zanaglasna duljina nije zabilježena]. U zamjenicama je nastavak -oga izvorno kratak (od slav. *-ogo), dočim je duljina unesena iz pridjevske sklonidbe gdje je -ôga dugo zbog stapanja (slav. *-a-jego > *-aego > *-aago > *-âgo → *-ôgo s *-o- prema zamjениčkom *-ogo).

U Kašića je naglasak u G i D jd. pokaznih zamjenica *oví, táy* i *oní* već povučen s kraja riječi, gdje je izvorno bio (usp. Susak *toyà, tomù, onoyà, onomù* i Vrgada *vog^oâ, vomû, nomù* sa sekundarnim duljenjem, uz mlađe *vôga, vômú, onômú*) na prvi slog nastavka: *ovôga* (71), *tôga* (usp. štok. *tôga* uz mlađe *tôga, tögâ, tòmu, onôga, onômú* (72)). U suvremenom paškom imamo *v^oôga, v^oômú, t^oôga, t^oômú* s produljenim -o- (ili prema pridjevima ili prema oblicima kao *kakovôga* itd. koji su zabilježeni već u Kašića, v. gore).

Zanimljivi su naglasci G i D jd. osobnih zamjenica 1. i 2. l. te povratne zamjenice. U Kašića imamo G jd. *mené /menê/* (69), *od mené* (188), D jd. *mèni /mèni/* (69), *menisi /menì si/* (188), G jd. *tebbé* (69) (možda /tebê/, a -bb- sâmo grafički prema *tebbi?*, v. dolje), D jd. *tebbi /tèbi/* (70), G jd. *sebé /tebê/* (70), *sebbé* (71) (tobože različit množinski oblik zbog -bb-). Suvremeni paški ima G jd. *mène, šèbe*, D jd. *mèni, šèbi*, a naglasak u G jd. preskače: *dò mene, kòr tebe, òr tebe*, što je po svoj prilici arhaizam (slav. *mène, *do"mene). No Kustić (2002: 64) navodi da se naglasak u povratnoj zamjenici pomiče na kraj stoji li prijedlog ispred nje: *od šebì, po šebì; na šebì* (2002: 86, 87). Izvorno se očekuje čeonu naglasak u G jd. (dakle *mène, òd mene*), ali dočetni naglasak u D jd. (*mèni*),

što se čuva u nekim govorima (npr. na Susku). Analogijom se može ujednačiti jedan od ovih dvaju naglasaka u pojedinom govoru (tako je u zapadnoštok. obično *měne, mēni* – ujednačeno prema G jd., a u istočnoštok. *mène, mēni* – ujednačeno prema D jd.)¹⁶. Stoga je neobično što u Kašića na prvi pogled nalazimo upravo suprotno – *mené, tebbé, sébé*, ali *mēni, tebbi*. Stariji naglasak u D jd. ipak nalazimo u *menisi* (i inače se ispred zanaglasnice u Kašića zna čuvati stariji naglasak, v. dolje). Može se predložiti sljedeći scenarij: naglasak je ovih zamjenica očito u Kašićevo doba bio u previranju - tako su oblici *mené* itd. dobili dočetni naglasak (koji odgovara suvremenom paškom *od šeb'è*) analogijom prema starom naglasku D jd. (posvjedočenu u *menisi*). Kako je u G jd. unesena analogijska duljina u nastavku (očito po imenicama *a*-osnova kao *sestrà, sestrê*), dočetni je naglasak osnažen te se nije mogao pomaći na početak, kao u *mēni*. Tako nastaje neobična situacija da G jd. ima dočetni, a D jd. početni naglasak (osim dakako staroga *menisi*). U suvremenom je paškom to pak još dalje ujednačeno pa i G i D jd. imaju početni naglasak (*mène, mēni*). Pa ipak, ovaj nam scenarij ne objašnjava kako to da suvremeni paški ima preskakanje naglasaka u G jd. tipa *dò mene* što izgleda arhaično (teoretski bi to mogla biti inovacija, ali to ne izgleda baš vjerojatno). Ako je u Kašića naglasak bio već prebačen u G jd. na dočetni slog, da bi zatim opet bio vraćen na prvi, odakle tu onda to arhaično preskakanje naglasaka? Moglo bi se pomisliti da je Kašićevo *mené, tebbé, sébé, sebbé* imalo –*é* samo kao oznaku nenaglašene duljine (dakle /mèñè/ itd.) što izravno prethodi današnjemu *mène, dò mene* (zanaglasnih duljina više nema). To bi bilo u skladu s bilježenjem *tebbé* što kao da doista ukazuje na /tèbè/. Međutim, zašto ne i **menné* onda ili zašto je baš tu označavao zanaglasnu duljinu, a ne mjesto naglasaka kao u D jd.? I kako objasniti suvremeno *šèbe* - *od šeb'è*? Možda nam upravo to nudi pravi odgovor - možda je još od Kašićeva vremena u paškom govoru postojalo više varijanata. I s čeonim naglaskom i s dočetnim naglaskom. S obzirom na poslovičnu Kašićevu nepouzdanost, možda je on i ovdje samo zabilježio neke od oblika, a ne sve moguće oblike. Moguće je npr. da je zabilježio samo /menè/ kao *mené*, samo /tèbè/ kao *tebbé*, ali i /sebè/ kao *sebé* i /sèbè/ kao *sebbé* (pa je ove dvije varijante proizvoljno odredio kao jd. i mn.), a da su mogući oblici /mèñè/ i /tebè/ ostali slučajno neposvjedočeni. Iako je ovo očito spekulacija, razlika se suvremenoga paškoga i Kašićeva naglasaka nekako mora objasniti. Možda bi nam proučavanje naglasaka u drugim Kašićevim djelima dalo više informacija.

U suvremenim je govorima (uglavnom štokavskim), koji još imaju aorist, naglasak često ujednačen pa tako u štok. umjesto starijega *napísah, napísa, napísa* (n. p. *b*) : *pòzvah, pòzva, pòzva* (n. p. *c*) dobivamo analogijom i *nàpīsa* umjesto *napísa*. U Kašića je razlika između starih tipova *b* i *c* u aoristu dobro posvjedočena. Usp. za n. p. *a ulize* (181), n. p. *b usahnù* (75), *imàh, imà, imà* (134), *imàsmo, imàste, imàsce* (135), *mogòh, moxè, morè, mogòsmo, mogòste, mogòsce* (156), *tijçàh, tijçà tijçà, tijçàsmo, tijçàste, tijçàsce* (126), a za n. p. *c hotih, hotti, hotti /hòti/, hotìsmo, hotìste, hotìsce* (105, 107), *ucih, ucci, ucci /üçi/* (113), 3. l. jd. *ùtece* (181). Zabilježen je i oblik *potekòsce* (187) u n. p. *c* koji nam pokazuje da je naglasak u 3. l. mn. bio već povučen (izvorno bi se očekivalo *potekošè*). Naglasak je aorista u Kašića dobro slaže s infinitivom, a imperfekta s prezentom: usp. aor. *imenovàh, imenovàsmo* prema *imenovàt, imenovatti*, dočim je u impf. *ímenòvah / imenòväh/, imenováhomo / imenòvähomo/* (147). Također i aor. *putovàh* prema *putovatti*, ali impf. *putòvah /putòväh/* prema prez. *putuyém /putüjëm/* (148). Razlika je tu dakle između impf. i aor. u 1. l. jd. samo u naglasku.

¹⁶ Razlika se *mène - mēni, tèbe - tèbi* može naći i u novoštokavskom, doduše rijetko. Ja imam takovu razliku zabilježenu za Slavonski Brod.

U prezentu n. p. *c* nailazimo u glagolu *bodetè* (83) stari dočetni naglasak [usp. *bodèm* (142)]. Kod glagola je s dugim slogom naglasak dakako povučen na nj (kao u Kašičevu *gláva* itd.): *ucím, ucisc, uci, ucimo, ucite, ucé* (110). Ne možemo znati je li naglasak možda bio na kraju u Kašičevu organskom govoru.

Zanimljivo je i pitanje veznoga *-e-* u glagola n. p. *c* u prezentu. Izvorno kratko (usp. Kapović *uskoro*), ono može analogijom prema n. p. *a* i n. p. *b* postati i dugo. U Kašića nalazimo i očuvanu izvornu kračinu i novounesenu duljinu. Za kračinu usp. *xivèse /živè sel* (84), *bodèm* (142), *bodetè* (83), *pasèm /pāsèm/* (132). Kračina se ne čuva dakle samo iza dugoga sloga (kao što je u nekim suvremenim dijalektima koji npr. imaju *trése*, ali *plètè*), nego i iza kratkoga (*bodèm, bodetè*). Za duljinu veznoga *-è-* usp. *tecése /tečè sel* (84, 159), *tecé* (84), *tecèm* (85, 131, 174), *pecèm, sicèm /sīčèm/* (131), *recèm* (120), *piyése* [prema *popíyem /popijem/* (151) je to očito */pijè sel* s prednaglasnom duljinom], *smiyése /smijè sel* (84). Na kračinu upućuju i primjeri s onim tipičnim "kašičevskim" povlačenjem naglasaka, za koje rekosmo da je vjerojatno školničko, a ne organsko: *trésem, réstem* (132), ali *pasèm* (132, v. gore). Također i *popíyem /popijem/* (151). Tu je *-e-* očito bilo kratko jer da nije, naglasak ne bi bio povučen. Kašičev je sustav tada prema svem sudeći bio u prijelaznom stanju – vezno *-e-* se duljilo, ali nije se još bilo proširilo u svim situacijama odnosno u svim glagolima. I iza kratkih i iza dugih korijena nalazimo i kratko i dugo *-e-* (*/bodèm/, /pāsèm/, ali /pečèm/, /sīčèm/*). U današnjem je paškom ujednačena duljina veznoga *-e-*, usp. *žov'è* (Kustić 2002: 93), *plet'èn, pec'èn, rést'èn, rešt'è* itd.

U prezentu glagola *kràsti* nalazimo mlađe *kràdem /kràdem/* (132) umjesto očekivana *kràdèm*. Usp. za čak. izvorno *kràst, kràdè* u Novom, ali mlađe *krèsti, krèden* na Vrgadi (dakle jednako kao kod Kašića). No prema Kašičevu *kràsti, kràdem, kràdoh* usp. *prèsti, prèdem* (*/prèdem/ < prèdèm*), *prèdoh* (132) gdje u prezent nije unijet naglasak infinitival aorista.

Zanimljivo je i bilježenje naglasaka u prezentu glagola *imati* u Kašića. Bilježi ga 4 puta, za prezent (134), za tobožnji optativ (136), kao futur (138) te kao tobožnji konjunktiv (138), i to sva 4 puta različito! Razlike potječu najvjerojatnije iz dviju jednostavnih činjenica: Kašičevo je bilježenje naglasaka ionako poslovično nedosljedno (pa često sigurno istu riječ bilježi na dva načina), a osim toga pokazuje i inače tendenciju da pokuša grafički, naglascima, razdvojiti ono što je isto (npr. prezent od tobožnjega optativa i konjunktiva). No dakako, ne može se isključiti ni postojanje naglasnih varijanata. Tako za prezent bilježi: *imam, imásc, imá, imámo, imáte, imàyu* (134). To bi najvjerojatnije bilo */imām/, /imāš/, /imā/, /imāmo/, /imāte/, /imājū/* (n. p. *b*). Mora se priznati da bilježenje predstavlja doista vrhunac proizvoljnosti – u *imam, imàyu* bilježi samo naglasak, u *imásc, imámo, imáte* samo zanaglasnu duljinu, a u *imá* oboje. Usp. i bilježenje u impf. (a naglasak se impf. poklapa s prezentom): *immáh, immásce, immásce*, ali *imáhomó, imáhote, imáhu* (134) (no *imáh, imásce, imásce* (137)). Zatim ima kao optativ: *imam, imasc, ima, imamo, imáte, imáyu* (136) s *imáyu* koje ima sad analogijsku duljinu i neobičnim *imáte*. Kako se znak *ˆ* rijetko rabi za bilježenje zanaglasne duljine, tu bi se moglo pomišljati i na naglasnu varijantu */imāmo/*. Za futur je zabilježeno: *imam, imasc, ima, imamo, imate, imàyu* (138), a za konjunktiv *imam, imasc, ima, imamo, imate, imàyu* (138). Usp. i suvremeni paški *imamo* (Kustić, 2002: 84).

Izvorni čakavski sustav razlikuje u n. p. *c* u glagolskom pridjevu radnom po naglasku oblike *ž. r. u jd. i sr. r. u mn.* koji imaju dočetni naglasak od ostalih oblika koji imaju čeonu

naglasak (npr. *bîl*, *bîlâ*, *bîlo*, *bîli*, *bîle*, *bîlâ*). U Kašića nikada tē rāzlikē ne vidimo, npr. *bîla*, *bîlo* (98). Tomu mogu biti dva razloga – ili je u Pagu već tada svagdje bio ujednačen naglasak (*bîla* umjesto *bîlâ*), kao što je danas (Pag: *bî*, *bîla*, *bîlo*, *bîli*) ili je to posljedica Kašičeva "školničkoga" povlačenja naglasaka na duljinu (v. gore). Ako je Kašić mijenjao svoj mogući tadašnji organski izgovor *bîlâ* "proširenijim" izgovorom s naglaskom na prvom slogu, kako po svoj prilici nije razlikovao akut od cirkumfleksa (ili ih nije znao/uspio različito zapisati), dakako da je i na *bîla* i na *bîlo* stavio isti naglasak.

U Kašića nesvršeni prezent glagola *biti* glasi *yesâm*, *yesì*, *yèst*, *yesmò*, *yestè*, *yesù* (171, 172). Još je jedna inovativna karakteristika Kašičeva dijalekta da u 3. l. mn. ima već tada pokraćen zadnji slog - *yesù* (kao i hrv. stand. *jèsu*). Usp. Vrgada *jesũ* s očekivanom duljinom. Kračina je tu unijeta prema nenaglašenom *su*.

U Kašića prezent glagola *hotitti* glasi: *hochiù*, *hòchiesc*, *hòchie*, *hòchiemo*, *hòchiete*, *hochiè* (102; na 104, 106 isto, ali s *hòchiem* u 1. l. jd., a u 106 i s pisanjem *hochié* u 3. l. mn.). Na strani (109) izričito veli da u 3. l. mn. dolaze oblici *hochiee*, *hochiè* (očito sâmo pisane inačice) i *hottè*. Treba li doista potonji oblik čitati /hòtè/, neobično je što Kašić nema i tu dočetni naglasak (suvremeni paški ima mlado *òceju*).

Kao što je već primijećeno u literaturi (Neweklowsky, 1979: 59, Vermeer, 1984: 347 citirajući Neweklowskoga), u Kašića nailazimo na oblik *gòvoru*, tj. na izvorni čeonni naglasak u 1. l. jd. prezenta glagola n. p. *c* koji su zadržali stari nastavak *-u*. Tako Kašić ima *gòvoru* /gòvoru/ uz *govorrím* /govòrím/ (122) (*govorrím* također (86, 109), 3. jd. *govorri* (43)), a uz *hòyu* /hòju/ i *hoddím* /hòdím/ (122) (usp. i *hoddisc* (86)). Ti glagoli zadržavaju, zajedno sa starim nastavkom *-u*, i stari čeonni naglasak: *gòvoru* < *gòvorŏ, *hòyu* < *hòd'ŏ (prema dočetnom naglasku u svim drugim licima: *govorišb, *govoritb, *govorimò itd.). U hrv. imamo npr. *zòvem* prema *zòveš* zato što je umjesto starijega *zòvu, kada je ujednačen nastavak prema ostalim licima (*-em* prema *-eš*), ujednačen i naglasak prema ostalim licima (*zòvem* prema *zòveš*). Zanimljivo je da u Kašića ova dva glagola dobivši nove nastavke još dodatno prelaze u n. p. *b* – *govorrím* umjesto *gòvoru* i *hoddím* umjesto *hòyu*. To je uobičajeno u čak. i štok. kod glagola *govoriti*, usp. Vrgada *govòriš*, stand. hrv. *gòvorīš* prema starijemu sln. *govoriš*. Kašić ima nastavak *-u* i kod glagola *moliti* no tu, nažalost, ne bilježi naglasak – ima naglaskom neobilježeno *molliu* uz *mollim*. U n. bismo p. *b*, kao u Kašičevu *hochiù*, *hòchiesc* (i suvremenom čak. *hočũ*, *hòčeš* gdje je stari nagl. obrazac još očuvan, kao i u *mogũ*, *mòžeš*), očekivali i *moljũ, *mòliš*, ali to nije potvrđeno (današnje *mòlim* ima ujednačen naglasak prema ostalim licima prema kojima je uveden i novi nastavak *-im*).

U Kašića glagol *imenovati* ima ovakvu akcentuaciju: *imenovatti* /imenovàti/ (148) u infinitivu, a u prezentu *imenuyem* itd. (146, 147). Takova akcentuacija predstavlja prijelaznu varijantu između mladoga suvremenoga hrv. *imenovati*, *imenujèm* (n. p. *a*, što ne može biti staro jer stari akut nije mogao biti na kratkom *jŏ-) i starijega naglasaka posvjedočena u rus. *именовать*, *имену́ю*.

Jedan je od najzanimljivijih Kašičevih arhaizama naglasak infinitiva u glagola s osnovom na suglasnik (1. glagolska vrsta). U čakavskom danas više nema govora koji bi imao dočetni naglasak u glagolima kao što su *moći*, *reći*, *peći* itd. To je ponajprije zato što je u većini čakavskih govora nestalo dočetno *-i* pa umjesto *moći dolazi *mòc* itd. Pa ipak, taj pomak ne može imati veze sâmo s gubitkom dočetnoga *-i*, nego je vjerojatno riječ i o tendenciji da se naglasak pomakne s nastavka u infinitivu (tako je i u kajkavskim

govorima koji gotovo uvijek zadržavaju dočetno *-i* u infinitivu, ali to *-i* svejedno nikada nije naglašeno). To dokazuju govori poput Vrgade ili Rivnja gdje dočetno *-i* nije otpalo, ali je naglasak pomaknut (npr. *mōći*). Na isto ukazuje i Kašić – kod njega nalazimo i pune i krnje infinitive (krnje rjeđe), ali je naglasak svejedno već pomaknut u nekim slučajevima. Tako kod Kašića nalazimo infinitive poput *recchi* (120), *mocchi* (158), *tecchi*, *tēcchi*, *pēcchi* (131) s pomaknutim naglaskom (nenaglašeni oblici to ne potvrđuju izravno, ali oblici *tēcchi*, *pēcchi* s izravno označenim naglaskom *dä*). No u futuru se, kada iza infinitiva ide još i nenaglašeni prezent glagola *htjeti*, čuva izvorni naglasak (usp. i Kašićevo *mèni* – *menisi*, v. gore): *mocchìchìu* /moći ću/, *mocchìchìemo*, *mocchì chiésc*, *mocchì chìemo* (156). Isto tako i *recchìchìu* /reći ću/ (120) (no dakako *rítichìu* od varijante *ríti*). Kašićevo nam je svjedočanstvo ovdje jako dragocjeno jer nam pokazuje naglasak koji u suvremenom čakavskom nigdje nije očuvan. Očito je da se pomicanje naglasaka u infinitivu ovih glagola počelo događati već u Kašićevo doba. Današnji paški nema dočetnoga *-i* pa, prema tome, ima oblike kao: *rěc*, *pěc*, *lěc* itd.

S naglaskom infinitiva u ovim glagolima često ide i naglasak glagolskoga pridjeva radnoga koji također pokazuje tendenciju pomicanja naglasaka prema početku pa tako prema *mōć(i)* nalazimo u čak. (i štok.) *mōgla* umjesto *moglä*, *mōglo* umjesto *moglò*, *mōgli* umjesto *mogli* itd. Takav je pomak tipičan recimo za srednjodalmatinske otoke (Brač, Hvar, Vis), dočim se stariji naglasci *moglä*, *moglò* itd. čuvaju u sjevernočakavskom i na Korčuli¹⁷. U Kašića neočekivano nailazimo na mlađe *mògal*, *mòghla*, *mòghlo* (159), no stariji se naglasak opet može čuvati kada iza glag. pridj. radnoga stoji zanaglasnica: tako prema *mòghlismo* (156), gdje naglasak ipak jest pomaknut, nailazimo i na starije *moghlibismo* (157). Očito je da je dočetni naglasak u Kašića bolje odolijevao pomicanju (u kategorijama gdje je postojala ta težnja) ako je iza riječi bila zanaglasnica pa je dočetni slog postajao zapravo središnjim. U Kašića je još zanimljiv i arhaični imperativ glagola *moći* – *mozi* (156), kojega danas više nigdje nema.

U Kašića nailazimo na naglasak *uceníci* /lučenícil/ (97) < učenīci [kao *redovnici* (187)], gdje vidimo očuvan stariji naglasak prema stand. hrv. *učenići* (ali u Dubrovniku također *učenići*).

Zanimljiv je prilog *vikovno* (175). Ako je tu znak ´ oznaka naglasaka, tj. ako je to /vikovno/, to bi bio stari naglasak koji bi se dobro slagao s imenicom *vik*, *vika* (tj. *vijek*) (n. p. *c*) od koje je izveden. Određeni pridjevi izvedeni od imenica n. p. *c* izvorno uvijek imaju dočetni (kratki silazni) naglasak, usp. stand. hrv. *svijet* - *svjetski*, *grad* - *gradski*, *muž* - *muški* itd.

Kašićevo se *ovàmo*, *onàmo* (176) slaže s Vrg. *ovàmo*, *onàmo* i sa starijim štokavskim *òvamo*, *ònamo* (kao *tàmo*, *kàmo*). Mlađe je štokavsko *òvāmo* (a analogijom i *ònāmo*) nastalo analogijom prema *āmo* < *āmo* < *o(v)āmo*.

Od sitnica možemo zabilježiti Kašićevo *napokóm* (177), koje bi, treba li ga čitati kao /napokôm/, predstavljalo stariju inačicu stand. hrv. *nāpokōn*. No *napokóm* bi, premda je to manje vjerojatno, moglo stajati i za /nāpokôm/. U Kašića je zabilježen akuzativ *goru* (181) koji nam pokazuje da je ta imenica pripadala n. p. *b* u njega (u drugim je čakavskim

¹⁷ Što se dakako slaže i s novoštokavskim. Primjerice, novoštokavski govori na kopnu preko puta Brača i Hvara također imaju tu pomaknut, mlađi naglasak, dočim štokavski govori u susjedstvu čakavskih na Korčuli i Pelješcu imaju nepomaknut, stariji naglasak.

govorima, npr. na Vrgadi ili u Novom, uglavnom n. p. *c* tj. *gorà, gòru*). Kašić za dativ množine, pored *puxèm* (pored *pûx*, g. mn. *pûxev*), gdje takav naglasak nije neočekivan s obzirom da riječ *puž* pripada n. p. *b* (usp. npr. Vrgada *pûž, pûžà*), ima i *rayèm* (od *ráy*, g. mn. *rayév*), što, treba li taj oblik čitati kao /rajêm/, nije očekivano s obzirom da dotična riječ pripada izvorno n. p. *a*. Kašić od imenice *gòlub* ima u D mn. oblik *gòlubom* (27) što je jamačno mlađi oblik, analogijom prema I jd. *gòlubom* (u D bi se mn. n. p. *c* očekivao dočetni naglasak). Za primjere poput Kašičeva I mn. *golubî*, L mn. *golubîh* (27), *vitri, vitrih* (28) nije jasno je li tu riječ o zanaglasnoj duljini ili o dočetnom naglasku koji bi sekundarno bio i u riječi *vittar* koja izvorno pripada n. p. *a*. Suvremeni paški tu ima mlađe *-iman* pa nam ništa ne pomaže. Posve je nejasan naglasak *priatègl* (31) (ali ipak u V. jd. *ò priategliu*). Takov dočetni naglasak u ovoj riječi, nije li posrijedi greška, nije, koliko mi je poznato, nigdje posvjedočen. Neobičan je i naglasak na zadnjem slogu u riječi *cedò* (35) prema uobičajenom *čèdo*. U Kašića nailazimo i na uzvik *blàgo* s pokraćenim naglaskom (prema imenici *blàgo*), što je uobičajeno u dosta štokavskih i čakavski govora (npr. Vrgada): *blàgoxe, blàgoti* (183).

Velika je šteta što iz nesretna Kašičeva bilježenja ne možemo ništa vidjeti o preskakanju naglasaka tipa *ù grād* ili *nà glāvu*. Naime, Kašić u načelu uvijek piše (očito iz grafičkih, a ne izgovornih razloga) naglasak na prijedlozima, usp. *zà grād, zà uzròk, zà stòl, nà miyr, ù nàsc grād* (179), *pò pùtu* (181), *ù vrimenîh* (33) itd. Unatoč takovu pisanju, Kašić je zasigurno u svom organskom govoru poznao preskakanje naglasaka, ne samo zato što nije vjerojatno da bi ono nestalo tako rano, nego zato što je preskakanje naglasaka u n. p. *c* još uvijek vrlo živo u današnjem paškom govoru: *pò moru* (Kustić 2002: 83), *ù more* (: 85), *nà noge* (: 86), *ù poje, òr poja* (: 94), *òd mora* (: 96), *pòd ruke* (: 98), *ù vodu, brèš pameti* (: 100) itd.

4. ZAKLJUČAK

Na kraju ćemo kratko sažeti najvažnije podatke. Dakle, vidjesmo da je Kašičev sustav bilježenja krajnje nesustavan i nerijetko dvosmislen. Isti se naglasci pišu na više načina, a različiti često na isti način. Bilježenje je primjerice nenaglašanih duljina potpuno sporadično iako su nesumnjivo postojale. Iako Kašić rabi tri naglasna znaka (‘, ^, ’), pokazasmo da je njegovo bilježenje, bez obzira na to je li on možda u stvarnosti i razlikovao tri naglasaka, nepouzdan i ne daje nam dokaza za tronaglasni sustav. Zanimljivo je i Kašičevo "knjiško" pomicanje naglasaka u riječima kao *glāva*, što nije moglo biti obilježjem njegova organskoga idioma. Osim inovativnih oblika, kojih je u Kašića poprilično, jer njegova akcentuacija nije toliko arhaična koliko bi se to moglo možda očekivati s obzirom na doba pisanja, nailazimo u njega i na neke jako zanimljive arhaizme kao što je čuvanje starijega naglasaka u oblicima kao *mocchichiu* /moči ćul/, *recchichiu* /reči ćul/, čega danas u čakavskom nigdje nema, ili čeoní naglasak u 1. l. jd. prezenta glagola n. p. *c* *gòvoru* i *hòyu*. Zanimljivo je obilježje Kašičeva sustava čuvanje starijega naglasaka kada iza riječi slijedi zanaglasnica, npr. *mèni*, ali *menìsi*, *pècchi*, ali *recchíchiu*, *mòghli*, ali *moghlibismo* itd. Svakako ostaje još dosta toga zanimljiva u Kašića, a nesumnjivo bi trebalo istražiti i akcentuaciju u drugim njegovim djelima što se autor ovoga članka nada i učiniti u budućnosti.

5. LITERATURA

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII (1881-1976), JAZU, Zagreb.

Dalibor Brozović; Pavle Ivić, 1988: *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb.

H. P. Houtzagers, 1985: *The čakavian dialect of Orlec on the island of Cres*, Rodopi, Amsterdam.

Blaž Jurišić, 1973: *Rječnik govora otoka Vrgade, uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima*, II dio: *Rječnik*, JAZU, Zagreb.

Bartol Kašić, 1999-2000: *Biblia sacra: versio illyrica selecta, seu declaratio vulgate editionis latine* [pretisak], Paderborn - München - Wien - Zürich.

Bartol Kašić, 1990: *Hrvatsko-talijanski rječnik s konverzacijskim priručnikom*. Prema rukopisu RKP 194 priredio Vladimir Horvat, Kršćanska sadašnjost / Zavod za jezik IFF, Zagreb.

Mate Kapović, 2003 (2005): "Razvoj starih dugih samoglasa u hrvatskom i ostalim slavenskim jezicima", *Filologija*, br. 41, str. 51-82.

Mate Kapović, *uskoro*: "Nove duljine u hrvatskom jeziku (nakon općeslavenskoga razdoblja)", *Filologija*.

Bartol Kašić, 2002: *Institutionvm linguæ illyricæ* [pretisak], IHJJ, Zagreb.

Radoslav Katičić, 1981: "Gramatika Bartola Kašića", *Rad JAZU*, br. 388, str. 5-106.

Nikola Kustić, 2002: *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*, Zagreb.

Franjo Mohorovičić – Maričin, 2001: *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*, Adamić, Rijeka – Opatija – Matulji.

Gerhardt Neweklofsky, 1979: "Einige Bemerkungen zur ältesten kroatischen Grammatik (Anlässlich des Nachdruck der "Institutiones linguæ illyricæ" von Bartol Kašić)", *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, br. 25, str. 56-62.

Agostina Piccoli; Antonio Sammartino, 2000: *Dizionario dell' idioma croato-molisano di Montemitro/Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*, Fondazione "Agostina Piccoli"/Matica hrvatska, Montemitro – Zagreb.

Ladislav Radulić, 2002: *Rječnik rivanjskoga govora*, Matica hrvatska, Zadar.

Nikola Velčić, 2003: *Besedar Bejske Tramuntane*, Adamić, Mali Lošinj – Beli - Rijeka.

Willem R. Vermeer, 1984: "On clarifying some points of Slavonic accentology: the quantity of the thematic vowel in the present tense and related issues", *Folia linguistica historica*, br. V/2, str. 313-395.

Vesna Zečević, 1997-1998: "Kajkavci ikavci u Lijevom Sredičkom (fonološki aspekt)", *Rasprave IHJJ*, knj. 23-24, str. 357-371.

NOTES ON THE ACCENTUATION OF KAŠIĆ'S GRAMMAR

SUMMARY

The paper deals with the accentual system of the grammar of Bartol Kašić. It is claimed that it is not possible to draw the conclusion from Kašić's notation that his dialect had 3 accents. Kašić's accentual notation is discussed, with special attention given to the "artificial" accentual retraction in *gláva* type words. Various interesting features of Kašić's accentuation are adduced: first of all, archaisms, but innovations as well. The features of special interest are: Kašić's forms *gòvoru*, *hòyu* in the present of a. p. *c* and the old accentuation of the infinitives like *mocchìchii* which is now non-existent in Čakavian. Kašić's accentual system is compared with the contemporary Pag accentuation as well with the contemporary accentuation of other Croatian dialects.

KEY WORDS: *accent, accentuation, Bartol Kašić, grammar*

